

מצוה הבאה בעבירה - היקף מקור ואופי

א. הגמ' בסוכה עוסקת במחלוקת בין רבנן לרבי אליעזר בדינה של סוכה שאולה. במהלך הדיון חכמים דורשים מ'חג הסוכות תעשה לך' שסוכה גזולה פסולה (סוכה כז):

תניא, רבי אליעזר אומר: כשם שאין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג בלולבו של חבירו, דכתיב ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים - משלכם, כך אין אדם יוצא ידי חובתו בסוכתו של חבירו, דכתיב חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים - משלך. וחכמים אומרים: אף על פי שאמרו אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון בלולבו של חבירו, אבל יוצא ידי חובתו בסוכתו של חבירו, דכתיב כל האזרח בישראל ישבו בסכת - מלמד שכל ישראל ראויים לישב בסוכה אחת. - ורבנן, האי לך מאי דרשי ביה? - מיבעי ליה למעוטי גזולה, אבל שאולה - כתיב כל האזרח.

רבי אליעזר לומד מהמילה 'לך' שעל הסוכה להיות בבעלות האדם, ולכן הוא פוסל סוכה שאולה. חכמים, המכשירים סוכה שאולה, לומדים מהמילה 'לך' שסוכה גזולה פסולה. הראשונים תמהו על דרשה זו: מדוע יש צורך במילה 'לך' כדי ללמדנו שסוכה גזולה פסולה, הרי אנו יודעים זאת כבר מדין מה"ב, דין שפסל לולב וקרבן גזולים! וכך למשל שאלו ה**תוספות** (סוכה ט):

ההוא מיבעי ליה למעוטי גזולה - תימה תיפוק ליה משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה דמהאי טעמא פסלינן אתרוג הגזול ביום טוב שני.

נסה להתמודד עם השאלה.

הראשונים שאלו שאלה דומה על סוגיה בפסחים שעוסקת בפסול מצה שנאפתה מתבואת טבל, תבואה שלא הופרשו ממנה תרומות ומעשרות כדין. המשנה פוסלת אותה (פסחים לה):

משנה. אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח... אבל לא בטבל.

והגמ' מביאה ברייתא שלומדת זאת מדרשה (פסחים לה):

תנו רבנן: יכול יוצא אדם ידי חובתו בטבל... תלמוד לומר לא תאכל עליו חמץ (המשך הפסוק הוא 'שבעת ימים תאכל עליו מצות') - מי (תבואה) שאיסורו משום כל תאכל עליו חמץ (אם היה אופה ממנה לחם, רק מתבואה שכזו תאפה מצות), יצא זה (תבואת טבל) שאין איסורו משום כל תאכל חמץ (אם היה אופה ממנה לחם), אלא משום כל תאכל טבל.

רבתינו הראשונים שואלים על הדרשה: מדוע יש בה צורך? מדוע הברייתא לא לומדת את פסולה של מצת טבל מדין מצה הבאה בעבירה?

ב. נפתח בתשובתו של הר"ש **משאנץ** (פסחים לה):

וא"ת לקמן אמאי צריך קרא תיפוק ליה משום דהוי מה"ב כדאמרינן בלולב הגזול וי"ל דשאני לולב שמהללין בו ומשבחין למקום וכן קרבן וכיוצא בו (ודין מה"ב נאמר רק במצוות שכאלו) דהא סוכה נמי צריך לך למעוטי גזולה (ומכאן שהיא אינה פסולה מדין מה"ב שלא נאמר בה) וגבי ציצית להם משלהם אבל לא משום דהוי מה"ב.

הריטב"א מנסח רעיון זה בדרך מעט שונה (סוכה ט):

תירצו בתוספות דליכא למימר מצוה הבאה בעבירה אלא בדבר הבא לרצות כקרבן ולולב אבל לא בשאר מצות.

מהי תשובתו של הר"ש משאנץ? חשוב היטב: מהי סברת הדבר? מהי משמעות דין מה"ב לפי טענה זו?

דין מה"ב נאמר לדעה זו רק במצוות שבהן 'מהללין ומשבחין למקום', 'בדבר הבא לרצות כקרבן ולולב', אך לא בחפצי מצוה אחרים. לכן הגמ' הייתה זקוקה לדרשות אחרות כדי לפסול סוכה גזולה ומצת טבל: דין מה"ב לא נאמר בחפצי מצוה שכאלו, חפצים שלא מהללים ומשבחים בהם את המקום, דברים שאינם באים לרצות. הרב יעקב נגן קושר כיוון זה לפסוק שממנו דרשו חכמים את דין מה"ב, ומביא כתב יד לתלמוד שבו הדברים ממש מפורשים (מים בריאה והתגלות, עמ' 187):

בסוגייתנו נלמד הפסול הזה מקרבנות. בעל הסוגיה מניח שאת הנאמר בקרבנות ניתן להחיל על ארבעת המינים. קריאת הפסוק המובא כמקור להלכה במלואו מלמדת על אופיו של הפסול: והבאתם גזול ואת הפסח ואת החולה והבאתם את המנחה הארצה אותה מידכם אמר ה'. הפסוק אומר בפירוש שגזול ופיסח אינם מרצים. בספר דברים מפורש כי בהמה פיסחת פסולה לקרבן משום שהיא בעלת מום:

וכי יהיה בו מום פסח או עור כל מום רע לא תזבחנו לה' אלהיך (דברים טו, כא) ובספר ויקרא נאמר:

כל אשר בו מום לא תקריבו כי לא לרצון יהיה לכם (ויקרא כב, כ)

לאור זה מובן גם הסיפא של הפסוק במלאכי: "הארצה אותה מידכם", שהרי בהמות בעלות מום אינן מרצות. מסתבר שזוהי גם סיבת הפסול של בהמה גזולה, הצמודה בפסוק לפיסח, והמושוית אליו בדרשת התלמוד בפסוק. הסבר זה לפסול גזול מפורש בכתב יד תימני של התלמוד:

אמר ר' יוחנן בר אבא משום ר' שמעון בן יוחאי: משום דהויא לה מצוה הבאה בעבירה, שנאמר והבאתם גזול ואת הפסח ואת החולה והבאתם את המנחה הארצה... גזול דומיא דפיסיחא מה פסיחא דלאו בר הרצאה כלל, גזול נמי דלאו בר הרצאה כלל.

בכתב היד הזה כולל הציטוט מהפסוק במלאכי גם את המלה "הארצה", וממנה לומד רבי יוחנן בר אבא כי המשותף לגזול ולפיסח הוא היותם "מצווה הבאה בעבירה" שאינה "בר הרצאה כלל". ההשוואה המתקיימת בפסוק בין גזול לפיסח מלמדת כי עבירה שנעשתה בדבר – במקרה זה גזלת הקרבן – כביכול מטילה בו מום, ולכן קרבן זה לא ירצה. שני מרכיבים אלה – הדרישה שהדבר שבו נעשית המצוה יהיה תמים, בלא מום, והמטרה שהיא השגת ריצוי – אינם קיימים בכל מצוה, אך הם מרכיבים מרכזיים במהותו של קרבן. בעל הסוגיה, המחיל את פסול "מצוה הבאה בעבירה" גם על ארבעת המינים, סובר שמרכיבים אלה הכרחיים גם בהם. לפיכך, דומים הקרבנות לארבעת המינים לא באפיון צדדי כלשהוא, אלא בתכונות מרכזיות. להלן נראה שכבר התנאים ייחסו לארבעת המינים את שני המאפיינים הללו: המגמה לרצות והרגישות למומים.

 כיצד מחזקת גרסתו של כתב היד התימני את שיטת הר"ש משאנץ?

הפסוק בויקרא מנמק את פסולו של הקרבן הפסח בכך שהוא אינו 'מרצה', 'כל אשר בו מום לא תקריבו כי לא לרצון יהיה לכם', כך שהוא אינו מצליח לכפר. הנביא משווה בין הגזול לפסח, 'והבאתם גזול ואת הפסח ואת החולה והבאתם את המנחה הארצה אותה מידכם אמר ה'", ואומר שה' אינו חפץ גם בקרבן גזול, שגם הוא אינו מרצה. זהו אפוא ליבו של פסול מה"ב, של פסול קרבן גזול, חוסר הריצוי. וכך אומרת הגמ' על פי אותו כתב יד תימני, 'מה פיסחא דלאו בר הרצאה כלל, גזול נמי דלאו בר הרצאה כלל'. לאור זאת, משמעות יישום דין מה"ב בארבעת המינים היא שגם הם באים לרצות כקרבן. לכן הגזול 'דלאו בר הרצאה' פסול. הלולב בא כקרבן לרצות אך המצה והסוכה לא. לכן דין מה"ב, דין שעוסק בדברים שיכולים לרצות, לא נאמר בהם, ולכן הגמ' זקוקה לדרשות אחרות כדי ללמוד את פסולם של הסוכה הגזולה ושל מצת הטבל.

נעיר, וכמובן שהדברים דורשים אריכות גדולה יותר, שתפיסה זו של הלולב כבא לרצות מתנגגת מסוגיה נוספת (תענית ב):

אמר רבי אליעזר: הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים.

ג. הר"ש משאנץ חידש אפוא שדין מה"ב נאמר רק במצוות שבאות לרצות, כלולב וקרבן, ולא במצוות אחרות. כך הוא הסביר את הצורך בדרשות אחרות לפסול סוכה גזולה ומצת טבל. הראשונים הקשו על כך מדברי הירושלמי, דברים שעמם נפגשנו כבר בעבר ועוד נפגש בע"ה בעתיד. הברייתא מלמדת שאדם שקורע בשבת על המת יוצא בכך ידי חובת קריעה, והירושלמי שואל על כך (שבת יג, ג):

חברייא בעון קומי רבי יוסה לא כן אמר רבי יוחנן בשם ר' שמעון בן יוצדק מצה גזולה אינו יוצא בה ידי חובתו בפסח.

נניח כרגע לתשובה היסודית של הירושלמי ונתמקד בדברי ר' יוחנן: עולה מהם שדין מה"ב נאמר גם במצה ולא רק בקרבן ולולב! וכך הקשה הרמב"ן (פסחים לה):

וצ"ע משום מצוה הבאה בעבירה (שתיפסל מצת הטבל ולמה צריך דרשה אחרת) ולא מצאתי כן (דין מה"ב) אלא בגזלה, והכי משמע הכא בגמ', אבל במס' שבת בפ' ר"א דאורג מצאתי בירושלמי (ה"ג) ראייה דאפ"י בשאר עבירות (בחילול שבת), ושוב מצאתי בתוס' שאמרו דאין בשאר המצות משום מצוה הבאה בעבירה אלא בקרבן ובלולב שמהללין בה, דהא סוכה צריך בה לך למעוטי גזולה (סוכה כ"ז ב') ולא ממעטינן לה משום מצוה הבאה בעבירה, וגם זה אינו נכון בטעם והוא משתבר מן הירושלמי שהזכרתי (שאמר פסול זה גם בקריעה וגם במצה גזולה).

ד. ראשונים רבים הקשו אפוא על דברי הר"ש משאנץ ומיאנו לקבלם. נפגש עם תשובה נוספת לקושיות, עם תשובתם של רבנו פרץ והרמב"ן. רבנו פרץ כותב (סוכה ט):

תימא תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה דמהאי טעמא פסלינן אתרוג הגזול ביו"ט שני וי"ל דהאי טעמא דמצוה הבאה בעבירה אינו מדאורייתא אלא מדרבנן.

הרמב"ן צועד בדרך דומה (שם):

אבל העיקר שנראה לי שמצוה הבאה בעבירה פסולה דרבנן היא ואקרא דקבלה מיסמיך ליה הא מדאורייתא יצא חוץ מהני דכתיבי בהו מיעוטי.

מהי תשובתו של רבנו פרץ והרמב"ן? מדוע הגמ' זקוקה לדרשות אחרות?

הלכת מה"ב היא הלכה דרבננית, ולכן יש צורך בדרשות אחרות כדי לפסול סוכה גזולה ומצת טבל, כדי לפסול אותם מהתורה.

חשוב: מדוע הר"ש משאנץ לא תירץ כך? מהי המחלוקת בין הראשונים?

ה. לאחר שפגשנו שתי תשובות של הראשונים שצמצמו בעקבות הקושיה את היקף דין מה"ב¹, נפגש עם תשובתו של **המנחת חינוך**, תשובה שרבותינו האחרונים הרבו לעסוק בה (שכה):

ואם כי אין דרכי בחיבור זה להאריך בקושיות ופירוקים מה שאינו נוגע לדינא מכל מקום לא אמנע לתרץ קושיית התוס' שהיא לע"ד סברא נכונה במה שהקשו בדף ט' למה לי קרא בסוכה דלך למעוטי גזולה הא הוי ליה מהב"ע... ונראה לי דהנה שני מינים יש במצוות עשה: א' שהוא חיוב אקרפתא דכל איש מישראל כמו תפילין ואתרוג ואכילת מצה ומצוה כזו אם מקיים אותה עושה רצון הבורא ית' ויתעלה... ואם מבטל המצוה ואינו מניח תפילין או שלא נטל לולב ביטל המצוה ועשה נגד רצונו ית' וענוש יענש. ויש מצות שאין חיוב לעשותם כגון ציצית דהתורה לא חייבה אותו ללבוש בגד של ד' כנפות... הכלל אם מקיים מצוה זו עושה רצון הבורא ב"ה אבל אם אינו מקיים מצוה אינו עובר על רצונו רק דאינו מקיים המצוה. וכן מצוה זו דהיינו סוכה יש בה שני חלקי המצוה דהיינו בליל א' של סוכות מ"ע לאכול כזית בסוכה ומחויב לחזור אחר סוכה... ואם לא קיים המ"ע בלילה ראשונה עשה נגד רצונו ית"ש. ובשאר הלילות וימים אם רוצה אינו אוכל ואינו יושב בסוכה... כמו ציצית, אך אם אוכל מ"ע לאכול בסוכה ומקיים רצונו ב"ה אבל אם אינו אוכל אין חיוב. וגם בשני מצות הללו הוא בציור גם כן שמבטל המצוה ועושה נגד רצונו כמו שאינו מניח תפילין כגון אם לובש בגד של ד' כנפות ואינו מטיל ציצית אז עובר על המצוה וכן אם אוכל אכילת קבע חוץ לסוכה עובר על המצוה (כלומר, גם במצוות אלו אפשר לבטל עשה, אם אוכל מחוץ לסוכה)... והנה נראה הא דמהב"ע אינו יוצא הטעם דהקב"ה אינו רוצה בכך ולא לרצון לפניו דסניגור יעשה קטיגור... והנה משום זה שייך שפיר לומר דלא יצא ידי המצוה כי זה אינו רצון הבורא ית' ואם כן לא קיים המצוה, וזה שייך שפיר במצוה החיובית כיון דלא יצא ידי חובת המצוה ממילא לא עשה המצוה וביטל המצוה... אבל במצות שאינם חיובית כגון ציצית וסוכה בשאר ימי החג אם הם באים בעבירה אמת דלא קיים רצון הבורא ב"ה כי אין זה רצונו ית', אבל מכל מקום לא ביטל המצוה רק דלא קיים והוי ליה כמי שאינו לובש בגד כלל או לא אכל כלל דלא ביטל ולא קיים, הכא נמי דלא קיים המצוה כי לא לרצון לפניו בזה אבל מכל מקום לא ביטל ולא נוכל לדון אותו כמו שאוכל חוץ לסוכה או שלובש בגד בלא ציצית, רק הוא כמו שאינו עושה המצוה כלל והולך בלא בגד או שאינו אוכל כלל, כי באמת הוא לובש ציצית ואוכל בסוכה אך שאינו לרצון לפניו ית' הוי ליה כאילו לא קיים המצוה אבל לא נוכל לדון אותו כאלו ביטל המצוה כיון דמכל מקום עושה המצוה עיין ותבין... אך זה אי אמרינן מחמת מה"ב אבל

1. עם הר"ש משאנץ שטען שהוא אמנם דין דאורייתא, אך צמצם אותו למצוות שבאות לרצות קרבן ולולב בלבד. ועם הרמב"ן שלמד מהקושיה שדין מה"ב הוא דין דרבנני בלבד.

אם התורה פסלה גזול בפ' הוי ליה כמי שסינך בסכך פסול... דלאו סוכה כלל ואם אוכל הוי ליה כמי שאוכל בבית כיון דהתורה גזרה דזו לא הוי סוכה כלל. אם כן ניחא דאי מחמת מה"ב נהי דבחג אם ישב בסוכה כזו לא קיים המצוה אבל לא ביטל אבל עתה התורה גילתה דגזול פסול א"כ הוי ליה כאילו ביטל העשה כמו שאוכל בביתו לכך כתבה התורה לך למעוטי גזול גבי סוכה וגבי ציצית כנלע"ד.

הסבר את תשובתו של המנחת חינוך. מדוע יש צורך בדרשת 'לך למעוטי גזולה' ואי אפשר להסתפק בדין מה"ב? מה מוסיפה הדרשה?

דין מה"ב לכשעצמו לא היה מגדיר אדם שאוכל בסוכה גזולה כמבטל עשה. זאת משום שהוא אמנם אינו מקיים מצוה באכילה זו אך הוא לא אוכל מחוץ לסוכה, כך שהוא אינו מבטל עשה. רק בשל הדרשה הפוסלת את הסוכה, 'לך למעוטי גזולה', אנו אומרים שאדם שאוכל בסוכה גזולה מבטל עשה, שהוא דומה לאדם שאוכל מחוץ לסוכה. זהו הרובד שמוסיפה הדרשה על פני הלכת מה"ב: רק בגללה אכילה בסוכה גזולה מוגדרת כביטול עשה, כאכילה בסוכה פסולה או מחוץ לסוכה.

1. המנחת חינוך טען אפוא שלולי הדרשה שפסלה את הסוכה הגזולה האוכל בה לא היה נחשב כמבטל עשה. ר' שלמה זלמן אוירבך הקשה על כך (מנחת שלמה חלק א, סימן א):
 גם עיקר דבריו אינם נראים דהרי התורה לא אסרה כלל ללבוש בגד בלא ציצית רק חייבתו להטיל בו ציצית, וכן גם באכילת חוץ לסוכה ליכא כלל שום איסור (אין מצוות לא תעשה האוסרת לאכול מחוץ לסוכה) אלא שהתורה אמרה תשבו כעין תדורו (שאת כל המעשים שאתה רגיל לעשות בבית תעשה בסוכה), וכל שהוא בא לאכול אכילת קבע שאין רגילין לאכול בשוק אלא בבית חל עליו מצות סוכה (מצוה לאכול אכילה זו בסוכה), ואי אמרינן דלא עשה מצוה הרי ממילא איכא נמי עבירה של ביטול עשה.

התבונן היטב בדברים וחזור עליהם: מהי קושייתו של ר' שלמה זלמן אוירבך?

ר' שלמה זלמן מקשה: אילו היה איסור לאכול מחוץ לסוכה, מצוות לא תעשה שאוסרת זאת לצד מצוות העשה, היינו מבינים את דברי המנחת חינוך, שכן אז היה יכול להיות מצב שבו אדם אמנם לא מקיים מצוה באכילתו אך גם לא עובר על האיסור לאכול מחוץ לסוכה. אך מאחר שיש רק מצוות עשה לאכול בסוכה, שחלה כאשר הוא רוצה לאכול אכילת קבע, הרי שבכל מצב שבו הוא לא מקיים את המצוה הוא מבטל אותה. התורה מצווה על האדם לקיים את המצוה כאשר הוא רוצה לאכול אכילת קבע, כך שכל אכילת קבע שבה הוא לא מקיים את המצוה היא ביטול עשה!

יתכן שהמנחת חינוך יטען שיש הבדל בין מצב שבו אדם מתעלם ממצוות העשה לחלוטין ובין מצב שבו הוא מנסה לקיים אותה ולא יוצא ידי חובה. אילו היה רק דין מה"ב, לולי הדרשה שפסלה את הסוכה כשאר סוכות פסולות, אז היינו אומרים כך: כאשר אדם אוכל בסוכה גזולה הוא מנסה לקיים את המצוה, ולכן הוא אינו מוגדר כמבטל עשה, שכן אדם שמנסה לקיים מצוה ולא יוצא ידי חובה אינו נחשב כמבטל עשה. רק בשל הדרשה שפסלה את הסוכה, דרשה שבעקבותיה הסוכה הגזולה אינה נחשבת לסוכה והאוכל בה נחשב כאוכל בבית, הוא מוגדר כמבטל עשה ולכן יש צורך בדרשה.

ז. ר' שמעון שקופ הקשה קושיה נוספת על דברי המנחת חינוך, קושיה שקשורה יותר לסוגיית מה"ב. המנחת חינוך טען כאמור שהלכת מה"ב לכשעצמה לא היתה פוסלת את הסוכה, ורק בשל דרשת 'לך למעוטי גזולה' הסוכה פסולה והאוכל בה נחשב כאוכל בבית ומבטל עשה. ר' שמעון שקופ התקשה בכך (שערי יושר ג, יט):

אף דגם על עיקר היסוד יש לדון בדבריו, דיותר נראה לומר דמה דפסלינן משום מצוה הבאה בעבירה הוא כפסול בעצם, וכמו דמביא הש"ס בפ' לולב הגזול גזול דומיא דפסח היינו דגזול הוא כמו פסול בעל מום לקרבן.

מהי טענתו של ר' שמעון שקופ?

אין צורך בדרשה כדי להגדיר את הסוכה הגזולה כסוכה פסולה, אלא די בדין מה"ב כדי לעשות זאת. פסול מה"ב הוא 'פסול בעצם'. הגמ' הרי משווה בין הקרבן הגזול לקרבן פסח. ומעתה, כשם שקרבן פסח 'פסול בעצם' כך גם הקרבן הגזול! פסול מה"ב אינו דומה אפוא להלכת 'מצוות צריכות כוונה' וכדומה. שם נכון לומר שהחפץ עצמו כשר, שהאדם ניסה לקיים את המצוה ולא הצליח. אך פסול מה"ב פוסל את חפץ המצוה, והסוכה עצמה אינה כשרה! לכן אין צורך בדרשה נוספת כדי לפסול אותה ודי בדין מה"ב כדי לעשות זאת.

חשוב היטב: מהו יסוד המחלוקת בין ר' שמעון שקופ למנחת חינוך?

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. הגמ' לומדת את פסול הסוכה הגזולה מדרשה: "ורבנן, האי לך מאי דרשי ביה? - מיבעי ליה למעוטי גזולה". רבותינו התקשו מדוע יש צורך בדרשה זו, מדוע אין די בדין מה"ב? הצג שתי תשובות של רבותינו הראשונים. מהו החידוש שעולה מהתשובות השונות בהיקף דין מה"ב ומקורו?
 2. מהי תשובת המנחת חינוך? מדוע יש צורך בדרשה? מה היה הדין לולי הדרשה, אילו הסוכה הגזולה הייתה פסולה רק מצד דין מה"ב? מה חידשה הדרשה?
- מה הקשה ר' שמעון שקופ על תשובת המנחת חינוך? מהי המחלוקת בניהם בתפיסת דין מה"ב? התבונן היטב בדברים: עם איזו משתי התפיסות אתה מזדהה יותר?